

જીવલેણ ગા.કું.

ચક્રવર્તી રાજગોપાળાચાર્ય

:: પ્રસ્તાવના શ્લોક ::

રા. ય. ચિમનલાલ દલપતરામ કવિ ત્રી. એ.

:: પ્રકાશક ::

શ્રી. રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ
અમદાવાદ.

૧૨૫૦ થી પ્રચારાર્થે
પહેલી આવૃત્તિ ૧૨૫૦
શ્રીજી ,, ૧૨૫૦

:: પ્રકાશકો ::

વિજયપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોર
ખાડીઆ, જેલોબાઈની પોળા અશ્વત્થા,
“ શ્રી રામકૃષ્ણ જીવન ”
ગુજરાત સોસાયટી, અમદાવાદ.
રસીકલાલ વાસુદેવ મહેતા
સાંકડીશેરી, હજીરાની પોળા, માનદ
મંત્રીઓ, શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ.
અમદાવાદ

ધી અમદાવાદ પીપલ્સ

કો-ઓપરેટીવ બેંક લીમીટેડ.

સહકારી સિદ્ધાન્તથી અને અમદાવાદના
શહેરીઓની દબરેખ તીથ ચાલતી

જરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૧૧-૫ કિમત

ગ્રંથનામ ગુવર્ણી ગાંડું

વર્ગાંક ૪૩૪:૨

આ બુકના નંબર ૭૫૨ જરૂર નથી ૧૧૫૧ ૩૧ ૮૦૧

ડીવીઝન-૩ આપવામાં આવે છે. ... ..

વધુ હકીકત માટે બેંકમાં રૂબરૂ મળવું.

પીપલ્સ બેંક લીમીટેડ.

કારંજ,

અમદાવાદ.

ટેલીફોન નં. ૩૨૪૪

ભાસ્કર સેતલવડ

મેનેજર

પ્રકાશકોનું નિવેદન

‘હવેસેલુ ગાદું’ ની આ બીજી આવૃત્તિ છે. આ આવૃત્તિ બહાર પાડવા માટે શ્રી. કાન્તિલાલ યુનીલાલ શાહે શ. ૨૫) આપ્યા છે. અત્યાર સુધીમાં કાંઈ પણ મૂડી વગર અમોએ લગભગ ૨૨૦૦૦) નાના મોટા પુસ્તકોનો પ્રચાર કર્યો છે. શ્રી રામકૃષ્ણ શતાબ્દિ વખતે શ્રી. ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતાએ ‘શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ (હવન અને ઉપદેશામૃત) પ્રગટ કરેલું ત્યારબાદ અં. સૌ. નિપૂણીકા બાલુશંકર ધોધારીએ પ્રથમ અમને શ. ૨૬૫) ની રકમ ‘શ્રી. નાગ મહાપયનું હવન વૃત્તાંત’ છપાવવા આપી. આ પ્રકાશન બહાર પડ્યું અને જનતાએ તેને સારા આવકાર આપ્યો. આથી ઉત્તેજિત થઈ ‘અમણુ-નારદ’ અને ‘એક સન્તનો અનુભવ’ એમ બે નાની પુસ્તિકાઓ અમોએ બહાર પાડી. ‘અમણુ-નારદ’ ની પહેલી આવૃત્તિ છપાવવામાં અમને શ્રી. શાન્તા લક્ષ્મી. ચિ. કવિ તથા શ્રી. ત્રીકમલાલ મહાસુખરામે મદદ કરી. ત્યારબાદ આ પુસ્તકની છ આવૃત્તિઓ થઈ છે અને પ્રૌઢ શિક્ષણ કાર્ય માટે આપ્યા ગુજરાતમાં આ પુસ્તક મફત વહેંચવામાં આવ્યું છે. બીજી આવૃત્તિનું ખર્ચ શ્રી. સુશિલા રાંગેન્દ્ર દેસાઈએ તથા ત્રીજી આવૃત્તિનું ખર્ચ શ્રી. હરિલાલ નાથાભાઈ પારેખે આપ્યું હતું. ‘એક સન્તનો અનુભવ’ પુસ્તક છપાવવાનું ખર્ચ શ્રી. બાલુભાઈ કે. ગાંધીએ આપ્યું હતું. ત્યારબાદ બે નાના પુસ્તકો ‘શાન્તિદાસ’ અને ‘નવું રેલ્વે સ્ટેશન’ પ્રૌઢ શિક્ષણ કાર્ય માટે પ્રગટ કરવામાં આવ્યા. જેનું તમામ ખર્ચ શ્રી. શાન્તા લક્ષ્મી. ચિ. કવિએ આપ્યું હતું. ‘શાન્તિદાસ’ ની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે. ‘શ્રી. નાગ મહાપયનું હવન વૃત્તાંત’ ની તમામ નકલો ખપી જવાથી તેની આવકમાંથી

અમોએ એક પુસ્તક 'શ્રી. રામચંદ્ર દત્તનું જીવન વૃત્તાંત' પ્રગટ કર્યું. એ પછી આ પુસ્તક 'જીવજ્ઞેષુ ગાડુ' ની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં મેસર્સ વિશ્રામ વાળજીની કું. એ મદદ કરી. અમારા અકાશનોમાં અમને રા. ય. ચિમનલાલ દલપતરામ કવિએ સુંદર સહકાર આપ્યો છે અને એક પુસ્તક 'સહકાર' આમોદ્ધાર માટે લખી આપ્યું છે. આ પુસ્તક છપાવવાનું ખર્ચ શ્રી. શાન્તા લક્ષ્મી. ચિ. કવિએ આપ્યું છે. આ ઉપરાંત અમને અમદાવાદ પીપલ્સ કો. એકે પણ નાણાંની મદદ કરી છે. અમદાવાદ સેન્ટ્રલ કો. ઓપરેટીવ એક, અન્ય સંસ્થાઓ તથા ગૃહસ્થોએ સામટા પુસ્તકો ખરીદી પ્રચાર કાર્યમાં અમને મદદ કરી છે, તથા સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે પુસ્તકો અપાવવામાં મદદ કરી છે. જેઓ સર્વનો અમો આભાર માનીએ છીએ. જનતા તરફથી અમારા કાર્યમાં અમને સર્વ રીતે ઉત્તેજન અને મદદ મળશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

અમદાવાદ

તા. ૧૪-૧-૪૦

સંવત ૧૯૯૬

મકર સંક્રાન્તિ

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ
અમદાવાદ.

ધી ઈસ્ટર્ન ફેડરલ યુનીઅન ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમિટેડ.

(હિંદુસ્તાનમાં સ્થપાયેલી)

મુંબઈ ખાન્ય
હોમજ રોડ રહીમનુલા લાઉસ
ફોર મુંબઈ

હેડ ઓફીસ
૯, કલાઇવ રોડ
કલકત્તા

---: અમદાવાદ ખાન્ય :---

ટેલીફોન નંબર ૨૫૩૩ : લાલ દરવાજા.

આગ, મોટર, તથા જીંદગીના વીમાનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.
એન. એ. લાખીઆ
ખાન્ય મેનેજર.

પ્રસ્તાવના

આ વાર્તા મહાત્મા ગાંધીજીના પદ શિષ્ય શ્રી. ચક્રવર્તી રાજગોપાળાચાર્ય લખેલી છે. તે હાલ મદ્રાસ સરકારના મુખ્ય પ્રધાન છે. અને સામાન્ય રીતે “રાગજી” એ નામથી ઓળખાય છે. તેમની વાણી સચોટ અને મીઠી છે તેના કરતાંયે તેમનું જીવન ગ્રંથું જીવું છે. મન, વચન, કર્મની એકતા દુર્લભ હોય છે. તે તેમનામાં વિશેષપણે છે. સાદાઈ અને ત્યાગની તે જીવંત મૂર્તિ છે. મુખ્ય પ્રધાનની મોટી પદવી મળ્યા પછી અને અતિશય કામનો બોજો છતાં, પોતાનાં કપડાં પોતે ધોતા હતા તે વખતની છબી અનાયાસે વર્તમાનપત્રમાં પ્રગટ થઈ હતી. તેમની શૈલીની ખરી ખુશી તેની આડંબર વિનાના સરળતામાં છે. આવા મહા પુરૂષની કલમથી લખાયેલી આ ન્હાની વાર્તા સચોટ અસર કરે તે સ્વાભાવિક છે.

આ ન્હાની વાર્તામાં રાગજીએ ત્રણ સામાજિક પ્રશ્નોનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે.

૧

લગ્ન પછી કર્મપાણ અને તેની સ્ત્રી પાર્વતીને “નોખા કપડાં.” અને તેના સંબંધી લખ્યું છે કે આજસુ ઉચ્ચ વર્ણોમાં કળ્યા કંકાસ કરાવનારી પ્રચલિત સંયુક્ત કુટુંબ પદ્ધતિ કરતાં આ રીવાજ સારો છે.”

૨

વાર્તાની નાયિકા પાર્વતીને મન “કર્મપાણ અને બળદો અને ખેતર અને બેંસ આખી દુનિયા હતી. આ કામમાંથી પરવાર મળતી ત્યારે તેના પીયેરથી આણેલા રેંટીયે બેસતી. રાત્રે ચાંદરણું હોય ત્યારે તેની જોડાણી પણ કાંતવા આવતી અને બન્ને વાતો

કરતાં કરતાં કાંત્યા કરતાં હતાં.” રેંટીયા નવરાણની વખતે કમાણી કરવાના સાધન તરીકે સાસરવાસામાં આપવામાં આવતો અને નવરાણે ખુદ્દી હવામાં ચાંદનીમાં આળકોને પાસે સુતાં કે રમતાં મુકી આનંદ સાથે કાંતવાનું કામ સ્ત્રીઓ ભેગી મળી કરતી. આજથી પચાસ વર્ષો ઉપર અમદાવાદની પોળીના, ચોકદામાં આવેા દેખાવ જોવામાં આવતો, અને હજુ કાલાની મોસમમાં વિરમગામ જેવાં મથકે કાલાં ફેણતી વખતે જોવામાં આવે છે. અને “આવેા મારાં વ્હાલાં, અને ફેણાવેા કાલાં” એ જોડકણાથી મળવા આવનારનો સત્કાર કરવામાં આવે છે.

૩

એકલા ખેતીના ધંધામાંથી નિર્વાહ પૂરતી અવકાશ નથી એ તો હવે નિર્વિવાદ છે. ચારંદ્રાણી સ્તયાગ્રહ પછી તપાસ માટે નીમાયેલી કમીટીના સભ્ય મેસર્સ બ્રુમફીલ્ડ અને મેક્સવેલ (હવે જન્ને સર) એમણે પણ ખેડૂતની આવકગવકના આંકડા તપાસી અભીપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે “દુનિયાના ઘણા ખરા ભાગમાં ખેતીનો ધંધો લાભદાયી નથી. તેનાથી પૈસા એકઠા થતો નથી, પણ સંજોગો અનુકુળ હોય ત્યારે ઓછામાં ઓછું નિર્વાહ જોગ મેળવવાની આશ રાખી શકાય.” પણ અનુકુળ સંજોગો મળવા હવે તો દોહડાં છે. હાલનીયા પછી ઉત્તર ગુજરાતમાં તો સાધારણ રીતે એક વર્ષ સાફ, એક સાધારણ, અને એક ખરાબ એવો ક્રમ માલમ પડે છે. માટે ખેતી સાથે બીજા ધંધાની જરૂર છે. અને તે માટે પાર્વતી બેંસનું દુધ, છાશ, ઘી વેચતી અને અડવાડિયે એ રૂપિયા કમાતી અને તેમાંથી પરવારતા ત્યારે રેંટીયે ખેસતી. ખેતીની સાથે અવકાશ કરવાનો ધંધો થોડે ખર્ચ થોડી બુદ્ધિએ નવરાણે થઈ શકે અને સામાન્ય ઉપયોગની ચીજ જનાવી શકે એવો હોવો જોઈએ, અને એવો સર્વ સાધારણ ધંધો રેંટીયા અને સાળ સિવાયના બીજા હજુ તો જડ્યો નથી. અનુકુળતા પ્રમાણે બીજા નાના ધંધા કેટલીક જગ્યાએ થઈ શકે છે.

ઘરનું કામ અને ઘરમાં કરવાનો કુધ, છાશ, ઘી રેડીયો વિગેરે ધંધો કરવા ઉપરાંત દેવાને લીધે પાર્વતીએ જ્યારથી ઘર બહાર કડીયા કામે જવા માંડ્યું ત્યારથી તેના આળસની અરાઅર સંભાળ લેવાની નહિ. અને “અહવાડિયાની પીડા અને વેદના ભોગવી તે ખીચાઈ મરી ગયું.” હાલ ઘોડીઆખાતાં વિગેરેની સગવડ ફેટલીક જગોએ થાય છે. પણ તે થીગડાં છે. તે માંડે તો છે, પણ ઉત્તમ નથી. બાડવાત માલીક જેટલી ઘરની સંભાળ ના રાખે અને ઘર બહારનો ધંધો કરવાના કારણેજ “ઘણા દિવસ તો પાર્વતીએ સેતાન સામે ટક્કર ઝીલી, પણ આખરે તે પડી. ગરીબી અને કાચારીને લીધે સ્ત્રી અંતે કૂર વિપયિ માણસની જાળમાં ફસાય છે” અને કડીઆં કામે, મીઠામાં અને ખાણોમાં કામ કરનારને આવો અરાજ અનુભવ થઈ શકે છે.

નિરક્ષરતા એટલે અજ્ઞાન નહિ, એ વાત ફેટલીક વખત ભૂલી જવાય છે. અક્ષરજ્ઞાન એ સાધન છે, સાધ્ય નથી. પાર્વતીનું આળસ મરી ગયું ત્યારે તેના વૃદ્ધ આપે કહ્યાણને કહ્યું “એટા રડ, મા. જેણે આપ્યું તેણે કાઢ લીધું” અને પાર્વતીને કહ્યું “કુંબારના ઘડયાં હોય એટલાં કાંઠાં પાકે નહિ, એમાં શોક કર્યે શું કામ આવે.” આ વૃદ્ધે “મયૈવૈતે નિહતાઃપૂર્વમેવ” અને જાતસ્ય હિંદુઓ મૃત્યુ, ધૃંબં જન્મ મૃતસ્ય ચ । તસ્માદપરેહાડ્યૈર્થે, ન ત્વં શોચિતમર્હસિ ॥ એ શ્લોકો વાંચ્યા નહિ હોય, કદાચ સાંભળ્યા હશે, પણ તેનું તેને અનુભવ સિદ્ધ જ્ઞાન હતું.

ઘરમાંથી જ્યારે પાર્વતીને પ્રશ્ન થયું કે “આ તારા ધણીથી તું કાંઈ ગઈ નથી.” ત્યારે તે જવાબ આપે છે. કે “, જેની સાથે પાનાં પડ્યાં તેનાથી કંટાળ્યે કેમ પાડવે.”

આ ભાવના નાશ પામી હાલતો છુટા છેડાની હિમાયત થઈ રહી છે. અને અ કુદરતિ સંતતિ નિયમનની માફક તે કદાચ વધારે અનિષ્ટ કરે. અને જેને જોયા થવું છે, તે છુટાછેડાનો નિષેધ કરે છે. એ પણ વિચારવા જેવું છે. એક તત્વવેત્તાએ લખ્યું છે કે “છુટા છેડા ક્ષેવા તે હાર કબુલ કરવા બરાબર છે” કારણ છુટછાટ મુકી એક બીજાને સાનુકુળ થઈ શકાયું નહિ. એક ધર્મગ્રંથમાં લખ્યું છે કે “છુટા છેડા કાયદેસર છે, પણ ઇશ્વરને તે વાત પસંદ નથી.”

૭

કેસ ચાલતાં વકીલની રીતે માટે બેંસ, ગાફું, બળદ વેચવાં પડે છે. તે ઉપરથી “જે જા્ય દરબાર, તે ખુએ ધરબાર.” એ કહેવત સાચી હોય છે.

૮

કોર્ટના ફેંસલા ઉપરથી એવું સુચન થાય છે કે પ્રતિષ્ઠિત માણસનું અસત્ય મનાય છે. કારણ કે તે અસંભવિત ગણાવું નથી. પણ ગરીબ માણસનું સત્ય મનાવું નથી કારણ કે તે અસંભવિત મનાય છે. અને કોર્ટમાં સત્ય કહેતાં માણસ અનેક કારણોને લીધે અચકાય છે. અગર તેને તેમ નહિ કહેવાની મલાહ મળે છે. પાર્વતીને “ઘણીને બચાવવાની ઇચ્છા તો હતી, પણ તેનું પાપ કબુલ કરતાં તેને ઘુઝરી આવતી હતી” થાકી “ભગવાન જેમ કહેવાવશે તેમ કહીશ.” એમ કહ્યું; પણ દયાળુને લીધે “ત્યારે તમે કહેવરાવશે તેમ કહીશ” એમ વકીલને કહ્યું અને ક્યું પણ તેમજ. જદ્દ પોલીસની સલાહ પ્રમાણે સાચી વાત પહેલેથી જ કહી હોત તો કદાચ તેના ઘણીને થોડી સજા થાત.

૯

“આ બીખારીના છોકરા ક્યાં અને કેવી રીતે ગાનાં શીખે છે એ એક બેટી કોયડો છે” અને બીજા બીખારીને “આ છોકરા જેવું રડતાં તું ક્યાં શીખ્યો” એમ પૂછી વાર્તા એવું સુચન કરે છે કે બીખારીઓ સારા અને ખોટા બન્ને જાતના દોંગ શીખે છે.

તેનાથી ચેતતા રહેવાનું છે. રા. ચન્દ્રવદન મહેતાના “નામા આવા” નાટક વાંચનાર અને જોનારને આ કોયડો કળાયો હશે.

આવા ધણા પ્રશ્નોનો ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ અગર ગર્ભિત રીતે કરેલો છે. પણ આખી વાતનો મુખ્ય મુદ્દો દાસ્તાડીના વ્યસનથી થતા મેરફાયદાનો છે. અને વાર્તામાં વ્યસન પહેલાં કરૂંપાણુના કુટુંબની સ્થિતિ કેવી સુખી હતી, અને વ્યસન પછી તેના કુટુંબનો કેવો ખરાબ રીતે અંત આવ્યો તે હકીકત સરસ અને સચોટ રીતે બતાવી તે મુદ્દો સાબીત કર્યો છે અને તેની સાથે માણસ કુદરતિ રીતે નિવ્યસની હોય છે. પણ સૌખ્ય અને લાલચથી અગડે છે. અને શરૂઆતમાં બીગાડ પછી નહિ અગડવાના નિશ્ચય છતાં ભય અને લાલચને લીધે ફસાય છે, એવો સાર છે.

જ્યારે કરૂંપાણુ દાસ્તાડીના વ્યસને ચઢ્યો નહતો ત્યારે બેતીની આવક અને દુધ, છાશ ઘીની અહવાડિએ રૂપિયા બેની આવક અને રેંટાયાની આવકથી કુટુંબ સુખી હતું. અને જ્યારે પાર્વતી “કરૂંપાણુ તરફ જોઈને હસતી, ત્યારે પોતે જાણે દુનિયાનો આદર્શ હોય એમ કરૂંપાણુ મલકાતો,” જ્યારે તે દાસ્તાડીના વ્યસને ચઢ્યો ત્યારે તેની આવક કમી થઈ, ઈરીને મારતો દેવું થયું પાવતોન ઘર બહાર ધંધો કરવા જવું પડ્યું, આળસ મરી ગયું અને છેવટે તેનું પતન થયું, સાર્થીઓ સાથે મારામારી થવા માંડી તાડીના નીશામાં અને ક્રોધના આવેશમાં ધરમાળજને ધારીયાવતી માર્યો, તેને લીધે કાયદા, પોલીસ અને વકીલના પંજામાં સપડાયો બેંસ અળદ ગાડું વેચાયાં, તેને પોતાને છ વરસની સખત મજુરીની સજા થઈ, અને પાર્વતીને કોમરે સંઘરી નહિ માટે આપઘાત કરવો પડ્યો.

ગાડાની બેપમાં કરૂંપાણુનો પીતરાઈ રામન તેની સાથે રહેતો. “તેણે તેને તાડીનો સ્વાદ ચખાડ્યો.” તેથી આવક કમી થઈ દેવું થયું અને ત્રીસ ટકાના વ્યાજે ખાદીરખાન પાસેથી રૂપિયા લાગ્યો ત્યારે “તે ગોઝારી ચીજને ફરી નહિ અડું” અને “તાડી ન પીવાનાં મહેં સોગંદ ખાધા છે” એવો નિશ્ચય કર્યો. પણ બે મહીના પછી અગડ્યો. વળી પાછું જ્યારે તેનું આળસ મરી ગયું ત્યારે

“હું” તે ઝેરને કદીએ નહિ અડકું” એવો નિશ્ચય કર્યો. પણ એક અઠવાડિયા પછી “રામપુરમના પીઠા” આગળથી નીકળ્યો ત્યારે સોગંદ ભુલાઈ ગયા, અને “અસ આ છેલ્લીજ વખત” એમ કહીને પીઠામાં દાખલ થયો. અને એમ કરતાં ટેવ પડી. આવી રીતે ખરાય સોગત અને પીઠાની લાલચને લીધે તે ખરાય વ્યસને ચઢ્યો અને પાયમાલ થઈ ગયો. માટે સોગત કરતાં વિચાર કરવો. અને વ્યસન નહિ કરવાના નિશ્ચયમાં મક્કમ રહેવું. કારણ તેને માટે સરકાર કાંઈ ઇલાજ કરી શકે તેમ નથી. રસ્તે જતાં પીઠાની જે લાલચ હતી તે દૂર કરવાનું શુભ કામ હાલની સરકારે લગભગ ત્રણ કરોડ રૂપિયાની આવક જતી કરીને તેટલી રકમનાં કર આપી શકે તેવા માણસો પાસેથી તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં કર લઈને શોકપ્રિયતાના નેપથ્યે પણ કયું છે. તેથી ગરીબ અજ્ઞાન શોકોને લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયાનો ખચાવ થશે. કારણ સરકારને જેટલી આવક થતી તેનાથી લગભગ ચારગણી કોમતનો દાડ ખપતો. આટલી રકમ ગરીબ માણસોની ખચવાથી તેનો સદુપયોગ કરશે તો તેમને પુરતું ખાવાનું મળશે, જેમ્તાં કપડાં વિગેરે સાધનો મળશે, શરીર સારું થશે, દેવામાંથી મુક્ત થવાશે, અને તે ઉપરાંત ઘરનો કંકાસ જશે. દારૂંધીનો ખરો આશિર્વાદ વ્યસનીનાં ઐરાંઓનો છે. અને તેથીજ પાર્વતીએ “અમારાં ઐરાનું” સત્યાનાશ વાળવા ત્યાં પીડું છે સ્તો” એમ કકળતી આંતરડીએ કહ્યું છે.

દારૂંધી દાખલ કરી સરકારે પીઠાની લાલચ દૂર કરી છે. અને તેથીએ આગળ જઈ દાડ વિશેની જાહેર ખબરો ઉપર પ્રતિબંધ મુકના સને૧૯૩૯ નો મુંબઇનો નં ૬ નો કાયદો પાસ કરી બીજી એક લાલચ પણ દૂર કરી છે. કારણકે આ જમાનામાં છાપખાનું પણ શુભ અને અશુભ કરવાનું એક પ્રયત્ન સાધન છે. આ સંબંધમાં પ્રસ્તાવના લેખકના જીવનના એક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ અગ્રગ્ય નહિ ગણાય. સને ૧૮૯૩ માં ત્યારે તે ઇંગ્લેન્ડ ત્રીજા ધોરણમાં પાસ થઈ ઇંગ્લેન્ડ ચોથા ધોરણમાં

આવ્યો ત્યારે તેને એવી સલાહ મળી કે હવે તેને એક રોજીદું
 ઇંગ્રેજી વર્તમાન પત્ર વાંચવું. અને ત્યારે એવું સાંઝું વર્તમાન પત્ર
 કયું એમ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” ની
 એક નકલ આપવામાં આવા. તે ઉદ્ધાડતાં જ તેમાં દેડની જાહેર
 ખબર જોવામાં આવા. તેથી તે પત્રને નાખી દઇ કાંઈક ગુસ્સે થઇ
 પૂછ્યું કે “આને તમે સાંઝ પત્ર કહો છો? આ તો દાડની જાહેર
 ખબર છાપે છે. અને તેથી તેનો પ્રચાર કરે છે” ગૃહ શિક્ષણ
 અને ધાર્મિક વાતાવરણનું આ પરિણામ હતું. અને તેના પાયામાં
 સ્વામિનારાયણનો ધર્મ હતો. તેનાં પાંચ વર્તમાન પૈકી એ મુખ્ય
 વર્તમાન “અલિંસા અને મલ્લ માંસ નિષેધ” છે અને તેને
 પરિણામે લુટકાટ અને અત્યાચાર કરનાર કાફી અને કોળી તેમની
 કુટેવો છોડી સત્સંગી સદાચારી થયા. હાત્ર તો વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય
 અને આત્મ મન્યનના ઓઠા નીચે સ્વચ્છંદનો પ્રચાર થવા માંડ્યો
 છે અને સત્તા અને આમન્યાનું કેન્દ્ર ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યું છે.
 તેથી સામાજિક જાતોમાં તળપદી સરકારને કાયદા કાનુન કરવા
 પડે છે. જર્મની, ઇટલી, ટર્કી, રશીયા અને જાપાનમાં પણ
 વ્યક્તિ રાષ્ટ્રને માટે છે. એ જુનો ગ્રીક આદર્શ સ્વિકારાયાં છે.
 અને ચીનમાં તો જાકટાપણા માટે મોતની સજા ફરમાવેલી છે.

સારાંશ

દા ૩ બં ધી

એટલે

અધ્રમતા અને નિર્ધનતાનો નાશ

અને

સુખ અને શાન્તિની પ્રાપ્તિ

સર્વે અત્ર સુખિન : સન્તુ ।

“વન્દન”

પ્રીતમનગર

અમદાવાદ.

તા. ૧૧-૮-૩૬

અ.માસ કૃષ્ણ એકાદશી)

ચિમન દ. કવિ

દુનિયા ભરમાં

મીઠા સ્વર
સુંદર આયોજન
ટકાઉ પણા
માટે

મથકુર

ફિલિપ્સ રેડિયો

માટે મળે

ધી શીલાએબલ રેડિયો હાઉસ

શ્રી. કાન્તિલાલ સી. શાહ.

પોંચકુદ્ધ દરયાળ ખહાર, અમદાવાદ.

નાની રકમના મશીન હોતેથી રેડિયો આપવામાં આવે છે.

રાજજીના ઉપનામથી સુપ્રસિદ્ધ અને મદ્રાસ પ્રાંતના માજી વડાપ્રધાન શ્રી. રાજગોપાલાચાર્યના નામથી જાગ્યે જ ક્ષેત્ર અપરિચિત્ત હશે.

રાજ-દિલના આ પુરૂષનું સ્થાન હિંદના ગણ્યા ગાંઠ્યા વિચક્ષણ પુરૂષોમાં આગળ પડતું છે. પ્રખર વક્તા, સફળ લેખક અને ગાંધીજીના રાજકારણના સમર્થ મુત્સદ્દી તરીકે તેમની નામના દરેક ઠેકાણે પ્રસરેલી છે.

રાજજીનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં મદ્રાસ પ્રાંતના સાક્ષેમ ગામમાં થયો હતો. રાજજીના કુટુંબ વિષે બહુ માહિતી મળી નથી. પણ રાજજી માતૃપ્રેમ માટે સુવિખ્યાત છે. મોટી ઉંમરે પણ જ્ઞાના પિંડરામાં માતાની યાદમાં ગળગળા થતા આ બંધ્ય પુરૂષને અનેકે જ્ઞેયા છે.

શ્રી. એ. ને અભ્યાસ પૂરો કરી રાજજીએ મદ્રાસની લૉ કોલેજમાંથી વકીલાતની પરીક્ષા પસાર કરી. રાજજીએ સાક્ષેમમાં વકીલાત શરૂ કરી. ટૂંક સમયમાં મોટા બેરીસ્ટરોને ઝાંખા પાડી દીધા. ઇ. સ. ૧૯૧૭ માં સાક્ષેમ મ્યુનિસીપાલિટીના પ્રમુખ ચુંટાયા.

રાજજીની ખ્યાતિ ફેલાતી જતી હતી. મદ્રાસના જાણીતા આગેવાન સ્વ. રંગા આચર તેમને નાનું ક્ષેત્ર છેડી અધિશાળ ક્ષેત્રમાં આવવા સમજાવી રહ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૯૧૮ માં મહાત્મા ગાંધીજી મદ્રાસના પ્રવાસે આવ્યા. રાજજીનો પ્રથમ પરિચય થયો. પછી તે તેઓ મહાત્માજીના ચુસ્ત ભક્ત મન્યા.

ઘણાને સાંજળીને આશ્રય મેળો કે રાજજી ચુસ્ત હિંદુ છે. અથવા આદર્શ હિંદુ છે. ગીતા એમનો પ્રિય ગ્રંથ છે. થોડા વખત પહેલાં રાજજીના કપાળમાં તિલક દેખાતું ને સેજ ગાયત્રીનો ૧૦૮ વાર જ્વપ થતો. છતાં ખીંગા ધર્મો

પ્રત્યે તેમને માન છે. એક વેળા હજારે મહામહા પયગમ્બર વિશે હલકી ભાષામાં લખાયેલું પુસ્તક વાંચી તેમને અત્યંત દુઃખ થયું હતું. હરિજનોની વા તો એમનો પ્રિય વિષય છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૦ માં તેમણે ધીકતી વકીલાત ફગાવી દાધી, ને રાષ્ટ્રસેવાના યજ્ઞમાં ઝંપલાવ્યું. અનેકવાર જેલમાં જઈ આવ્યા. મહાત્માજીના સમર્થ અનુયાયી તરીકે તેમણે મોટો છાપ જમાવી છે. ત્રણી મહાસભાઓમાં તેમણે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, ને તેમની દલીલોએ વિજય મેળવ્યો છે. કોમ્પિણ ગૂંચનો ઉકેલ રાજાજી માટે સામાન્ય છે.

ખાદી, હરિજન પ્રવૃત્તિને આઉપરાંત દારૂ ગંધીના તેઓ પ્રથમથી દિમાયતી છે. તેમણે ‘પ્રોહીબીશન લીગ ફોર ઇન્ડિયા’ આજથી છ વર્ષ પહેલાં સ્થાપેલી. પોતે એક સુંદર ગ્રંથ પણ લખેલો. રાજાજી કેવલ સ્વદેશ ભક્ત જ નથી, વિદ્વાન વિવેચક અને ફિલસૂફ પણ છે. તેમણે પુસ્તકો લખ્યાં છે. કહેવાય છે કે રાજાજી મદ્રાસના વડાપ્રધાન ન હોત તો મહાસભાના પ્રમુખ હોત ! અને હિંદમાં નહિ પણ યુરોપમાં હોત તો વોશીંગ્ટન કે ગિસ્માર્ક બનત.

એવા રાજાજીની લખેલી આ વાત છે.

તા. ૨૦-૧૧-૩૯

અમદાવાદ.

}

જપલ્લી માહિતી ધી જાયેતી કાર્યાલય લીઁ તરફથી મળી છે.

જવલેણ ગાડું

૧

કરુપાણુ અને તેની પત્ની પાર્વતીને 'તોખાં કર્યાં.' ખેડૂતોમાં રિવાજ છે કે પુરૂષ પરણે અને તેની સ્ત્રી સાસરવાસે આવે ત્યારે તેમને રહેવા માટે જુદું એકાચકું ઘર આપવું. તેઓ પોતાની મેળે મજૂરી કરી પોતાનો નિભાવ કરે. આજસુ ઉચ્ચ વર્ણોમાં કનિષ્ઠા કંકાસ કરાવનારી પ્રચલિત સંયુક્ત કુટુંબપદ્ધતિ કરતાં આ રિવાજ સારો છે. કરુપાણુનાં માઆપ ઘરડાં હતાં અને તેઓ ગામમાં પોતાના કુટુંબના ઘરમાં રહેતાં હતાં. તેનો મોટો ભાઈ ખેતરમાં ઝુપકું આંધીને રહેતો હતો. કરુપાણુ તેની સ્ત્રી સાથે રહેવાનો હોવાથી તેમણે તેમનું ખેતર ત્રણ ભાગમાં વહેંચી લીધું. મોટાભાઈ તેના પોતાના ભાગ ઉપરાંત આપનો ભાગ ખેડતો અને આકી રહેલો ત્રીજો ભાગ કરુપાણુને સોંપ્યો. તેઓએ અધાએ બેગા મળી તેને રહેવાનું કાચું ઘર આંધી આપ્યું. દોર પણ વહેંચી લીધાં. કરુપાણુને ભાગ એક જોડી જળદ અને બે અકરી આવી. કરુપાણુ ત્રીસ વર્ષનો સુંદર ઉંચા જુવાન હતો અને પાર્વતી આખા ગામમાં સૌથી કુટડી હતી. તેનાં મોં અને ઘાટ રાગની રાણી જેવાં હતાં. તે ઘડી નવરી ન ખેસતી. આ ઘરમાં જાણે તે ધણાંયે વખતથી રહેતી હોય તેમ આ નવા ઘરમાં કામ કરતાં કરતાં ન્યારે કરુપાણુ તરફ જોઈને હસતી, ત્યારે પોતે જાણે દુનિયાનો આદશાહ હોય તેમ કરુપાણુ મલકાતો.

પાર્વતી તેના પિયેરથી થોડા પૈસા કાઢી હતી. તેમાંથી તેમણે એક દૂઝણી બેંસ ખરીદી. જરાજર એની ઋતુએ વરસાદ પડ્યો, કરુપાણુ સખત મજૂરી કરી, એટલે નાનકડા ખેતરમાં સારો પાક થયો. પાર્વતી હસતે મોંએ આખો દિવસ સખત કામ કરતી. કરુપાણુ અને જાળદો અને ખેતર અને બેંસ એ એને મન આખી

દુનિયા હતી. આ કામમાંથી પરવાર મળતી ત્યારે તે તેના પિયેરથી આણેલા રેંટિયે બેસતી. રાત્રે, ચાંદરણું હોય ત્યારે, તેની જોડાણી પણ કાંતવા આવતી અને બન્ને વાતો કરતાં કરતાં કાંત્યાં કરતાં.

બેંસ ઠીક ઠીક દૂધ દેતી. પાર્વતી દૂધ જમાવતી અને સવારના પ્હોરમાં વસોળું કરતી. સવારે નામધોઈ તે ગામમાં જતી, છાશ વેચતી અને અડવાડિયામાં એકવાર વણકરોના મહોડામાં જઈ શી વેચી આવતી. આમ તે અડવાડિયે બે રૂપિયા કમાતી. બીજે વરસે કરૂપાણે કામ વધારવા માંડ્યું. “આ ખેતર તો ઘાળું નાનું છે. આપણા બન્ને માટે આખા વરસ પૂરતું કામ નથી રહેતું. આપણે એક ગાડું લઈશું? તેમાંથી થાણું મળી રહેશે. બગાડ પાસે પણ આખું વરસ કામ હેવાશે. આ આપણા રામનને જ જોને. એને અડવાડિયે ગાડામાંથી બે ત્રણ રૂપિયા મળે છે અને કોઈ કોઈવાર તો ચાર પણ મળે છે. શા સારૂ તારા દૂધદહીં ધીના પૈસામાં થાણું ઉમેરી એક ગાડું નહિ લઈએ? સાંભળ્યું છે કે વીરન ઉડુમાલગેટ જવાનો છે. તેનું દેવું ચૂકવવા તે ખેતર વેચી દેવાનો છે અને તેનું ગાડું પણ વખતે સાંઘામાં આપે.”

આ સાંભળી પાર્વતી બોલી ઉઠી : “ ના. ના. આપણું તે વીરનનું ગાડું શા સારૂ લઈએ? તેથી આપણું શું બનું થવાનું? અને શા સારૂ ઉધાર પૈસા લઈને ગાડું લેવું? આપણું અત્યારે શું ઓછાં મુખી છીએ?”

“જ, જ! વીરન તો દારુડિયો છે તેથી તે ખુવાર થયો. તેથી તેના ગાડાને શું થયું? એ તો મજબુત ગાડું છે. આપણે વીસ રૂપિયા ઉછીતા લઈએ તો તે પાછા આપતાં કંઈ ભારે પડવાનું નથી.” કરૂપાણે તેને સમજાવ્યું.

“મારે તો મારા પૈસામાંથી સોનું લઈ તેની કંઠી કરાવવી છે.”

“ગાંડી ન થા!” કરૂપાણે કહ્યું. “તું તો આખા ગામમાં સૌથી રૂપાળી છે. ઘરેણાં પહેરીશ તો ઉલટું વચ્ચું દેખાશે.”

કરુપ્પાણુની વાત સાચી હતી. શોકો જે ઘરેણાં પહેરે છે તેનાથી તેના રૂપમાં કાંઈ વધારો થયો ન હોત.

“તમને પુરુષોને તો સ્ત્રીઓને શું જોઈએ તેની પરવા ન નહિ. શું સાઈં અને શું ખોટું તેની અમને સ્ત્રીઓને શી સમજ ! પૂછા કાકાને અને તમને બધાને ફીક લાગે તેમ કરો,” પાર્વતીએ કહ્યું.

કરુપ્પાણુને માડું ક્ષેવાને ચારે પાસે જોઈને ‘કાકા’એ કરુપ્પાણુની ઇચ્છાને વિરોધ ન કર્યો. અહવાડિયું પૂરું થયું ન થયું ત્યાં તો કરુપ્પાણુ ખુટતા ચાલિસ રૂપિયા મતાદારને ત્યાંથી લઈ આવ્યો અને ગાડું ખરીદ્યું.

૨

કરુપ્પાણુ તેના ગાડા સાથે ઘણીવાર બહાર જતો. કોઈ કોઈ વાર તે દિવસ અને રાત બહાર રહેતો, અને કોઈ વાર ઘાંખી ખેંપે જતું પડતું તો તેથી જે વધારે સમય બહાર રહેતો. આ ખેંપમાં તેના પિતરાઈ રામન તેની સાથે રહેતો. વરસ પૂરું થયું તે પહેલાં તો તેના પિતરાઈએ તેને તાડીનો સ્વાદ ચખાડ્યો અને પછી તો દરેક ખેંપમાં તે હોય જ. આમ કરુપ્પાણુને તાડીનો સ્વાદ લાગ્યો. ગાડાની આવક ઓછી થતી ગઈ અને બચાવો પણ અધબૂખ્યા રહેવા લાગ્યા. પહેલી વાર કરુપ્પાણુ પીંચેલો ઘેર આવ્યો ત્યારે પાર્વતીને સખત આઘાત થયો.

“સત્યાનાશ વાળું !” તે બોલી ગઈ.

“મૂંગી મર ! શું કાંઈ તું પૈસા આપે છે ?” કરુપ્પાણુ કહ્યું.

“તમે આજે તાડી પીધી છે,” પાર્વતીએ ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો.

“હા, હા, પીધી છે. કોઈ તારા બાપના પૈસાની નથી પીધી ? અને પૂછનારી તું કાણ ?” કરુપ્પાણુ રોષાળું કહ્યું.

“અમરદાર ! ઘરમાં પગ મૂક્યો તો. તારા આપને ત્યાં જ. મેં આજે રાંધ્યું નથી,” પાર્વતીએ સાફ સાફ સંભળાવ્યું. સાચા તિરસ્કારને લીધે તેનો ચહેરો કદરૂપો લાગતો હતો.

“કાળું કર ? તારું ધૂળ જેવું રાંધ્યું મારે નથી જોઈતું,” કરૂપાણે કહ્યું અને એક મારવું આડી રાખ્યું. આમ થળી વખત થવા માંડ્યું અને કોઈ કોઈ વખત તો તે પાર્વતીને મારતો પણ ખરો. તે રડતી રડતી તેના નાના બાળકને લઈ જોડાણીને ત્યાં ચાલી જતી અને ત્યાં કુટુંબનાં બધાં માણસો ભેગાં થઈ વિચાર કરતાં. વખત જતાં સ્થિતિ વધુ ને વધુ ખરાબ થતી ગઈ. બળદ ઘરડા થયા હતા અને ચિતરી ગયા હતા. કરૂપાણે ખાટમાં તે વેચી દીધા, અને નવી જોડ લેવા વિચાર કર્યો. પણ તેની પાસે પૂરતા પૈસા નહોતા. ફરી કોઈવાર દારૂની દુકાન ન જવાની શરતે પાર્વતીની દૂધ દહીં અને કાંતણની ગચતમાંની જણસો તેની પાસે વેચાતી દીધી અને તેને આધારે તેની વિધવા બેન પાસેથી થોડા પૈસા ઉછીંતા લીધા. તેણે નવા બળદ ખરીદ્યા. ત્રણ મહિના વીતી ગયા એટલે મતાદારે તેના માણસને કરૂપાણને ત્યાં ઉધરાણીએ મોકલ્યો. કરૂપાણે થોડા દિવસની મુદત માગી અને તેણે આપી. એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર, પણ ચોથી વાર મતાદારનો માણસ આવ્યો અને એક બળદ લઈ ગયો.

કરૂપાણે મતાદારને ત્યાં દોડી ગયો અને એક મહિનાની વધુ મુદત આપવા આજીજી કરી.

“દારૂડિયા ! એક દિવસની પણ નહિ. મારા લેણા નીકળતા પૈસા ચૂકવ્યા સિવાય નવા બળદ લાવવાનું તને કોણે કહ્યું હતું ?”

“તમે તો અમારા મુરખી જેવા છો. થોડા વખતની મુદત આપો ને હું જરૂર તમારા પૈસા ભરી દઈશ,” કરૂપાણે કરગરી બોલ્યો.

“હું તો હવે એક દારૂડા પણ રાદ નથી જોવાનો આ તારો બળદ શુકરવારની બગરમાં મોકલવાનો છું, સમજ્યો ?” મતાદાર બોલ્યો.

“ ભાઈશાળ, મને મારી ન નાંખા. હું કાંઈ ભાખારી નથી. મને મુદત આપો તો તમારી એક પાઠ પણ ખોટી થવાની નથી,” કરૂપાણે દલીલ કરી.

“ ના, એમ નહિ અને, ” મતાદારે કહ્યું.

“ હું વ્યાજ આપીશ, ” કરૂપાણે જવાબ આપ્યો.

“ ગહાર નીકળ, મૂરખ, વ્યાજની વાત કરે છે ! કાંધીઆ મુસલમાન પાસે જન, ઉછીતા ક્ષે અને મારા પૈસા ચૂકવી આપ. નહિ તો આવતી કાલે તારો ગળદ પાણીના મૂકે વેચી દઈશ, ” મતાદાર બોલ્યો.

“ કરૂપાણ, ખીજે કાંઈ ઉપાય નથી, ” મતાદારના મુનીએ કહ્યું. “ખાદીર સાહેબ પાસે જન. તે કાંઈ રસ્તો ગતાવશે. ”

૩

કરૂપાણ તેના વૃદ્ધ પિતા પાસે ગયો અને મોટા ભાઈને જ્ઞેષ્ઠતા પૈસા આપવા સમજાવવા વિનંતિ કરી. તેનો ભાઈ તો તેને મદદ કરવા રાજી હતો પણ તેની સ્ત્રી તેને મદદ કરવા દે એમ નહોતું.

તેણે કહ્યું: “ તમે જ્ઞે પૈસા આપ્યા તો તે ગયા જ સમજજો. તેને કાન્ટુ સાહેબ પાસે મોકલો ને ? અત્યારે આપણે બીડમાં છીએ. કોને ખબર કે એણે સાલ વરસાદ સારો જ થશે ? પોર આ વખતે આપણે બીડમાં આવી પડીએ ત્યારે આપણને કોણ મદદ કરવા આવવાનું છે ને ? ”

છેવટે કરૂપાણ ખાદીરખાન પાસે ગયો. ગામનાં દરેક ઘરની, મતાદારની સુદ્ધાં, પૈસા સંબંધી સારીનરસી સ્થિતિ ઉપર ધારીક ધ્યાન આપવાની તેને ટેવ હતી.

તેણે કહ્યું: “ તને ખબર નથી. મતાદાર પણ હમણાં બીડમાં છે. તેણે પણ મારી પાસે પૈસા માગ્યા હતા. ”

“ મોટા માણસની બીડ તો ગમે તેમ ભાંગે. પણ મારો

જળદ જો લઈ. નંચ અને વેચી નાંખે તો પછી માફ શું થાય ?
મને અત્યારે તો મદદ કરો, ” કરૂપાણે કહ્યું.

“પણ, ભાઈ, હું તને પૈસા તે ક્યાંથી લાગીને આપું ?
માફ રોકડ તો જ્યુ મતાદારને આપવાનું મેં વચન આપ્યું છે, ”
આદીરજાને કહ્યું,

“પણ મારે હમણાં ચાલે એમ નથી. જરીજ સામે તમારે
જરા જોવું જોઈએ. એમાં મતાદારની વાત ક્યાં લાવો છો ?”

ઘણું ઘણું કહ્યા અને કરગર્યા પછી તે કબુલ થયાં. કરૂપાણે
રૂપિયા પિસ્તાલીસ આપ્યા અને રૂપિયા સાઠનું ખાતું પંડાવી લીધું.
આ રૂપિયા દર મહિને પાંચ-પાંચને હપ્તે જાર મહિનામાં પૂરક
કરવાના હતા. આનું વ્યાજ આપવાનું નહોતું, પણ જે મહિને પાંચ
રૂપિયા ન ભરાય તે મહિને એક રૂપિયો ગુન્હેગારીને
ભરવના હરાવ્યો.

“કરૂપાણુ, તારા વિશ્વાસે છું હોં. મહેનત કર, પૈસા કમા
અને નિયમિત હપ્તો ભર. દારૂ છોડી દે. તું ભક્ષો માણસ છે,
તારે જાયડી છે, છોકરું છે ને હજી વરતારી થઈશ. દારૂ પીશ તો
પાપમાત્ર થઈશ. ”

“જરી વાત છે, શેઠ. હવે તે ગોઝારી ચીજને કદી નહિ
અડું. મને તો શીખવાનું મળ્યું. તમે મને આણીને વખતે મદદ
કરી છે તે તમારો પાપ નહિ બુલું.”

કરૂપાણુ મતાદારનું શેણું ચૂકવી જળદ છોડાવી આવ્યો.
જાકીના પૈસા તેણે પાર્વતીને આપી દીધા.

પૈસા આપતાં આપતાં તેણે કહ્યું: “આમ જો, ફરી તાડી ન
ધીવળા મેં સોગંદ આધા છે. પાસે પૈસા પણ રાખવા નથી. બે,
એનું તારે કરવું હોય તે કર. હવેથી જે પૈસા આવશે તે તને જ
આપી દઈશ.

પાર્વતી તો ખુશ ખુશ થઈ મઠ. સુખનાં દિવસો આવતા હોય એમ તેને લાગ્યું તે ઉલ્લાસ જારી. આનંદથી હરખાતી પોતાને કામે ઉપડી મઠ.

૪

હવે ખેતરમાં કાંઈ કામ રહ્યું ન હતું. પાર્વતીએ વિચાર્યું : “મારે કાંઈ કામ મેળવવું જોઈએ. એને માથે ફેવું છે ત્યારે તો મારે કાંઈક મદદ કરવી જોઈએ.” ઘરડો ખાદીરખાન તેના ઘરમાં, એક નવો ચોરડો વધારતો હતો એટલે તેને ત્યાં કડિયા મજૂરનું પુરુષ કામ હતું. ત્યાં કામ કરતી ત્રણ ચાર મજૂરણી સાથે તે કામે જોડાઈ

તે સહવારે વહેંચી ઉકતી, સાફસુફ કરતી, બેંસ દહોતી, છાત્ર તાણતી અને દહીં ઘી વેચવા ગામમાં નીકળી પડતી. પોતાને જાની ખાદી ન કરવા તેણે દરેક ઘરાકને કહી મૂક્યું હતું અને તેઓ તેને જાની રોકતા નહિ. ઘેર આવી તે ખાદી છેતી, છોકરાને ધવરાવતી અને પછી તેની જોડાણીને સોંપી ખાદીરખાનને ત્યાં કામે ચાકી જતી. અપારે તે પાછી ઘેર આવતી અને થોડો સમય મળતો તેમાં ટાઢી બેંસ પી છેતી અને છોકરાને ધવરાવતી. દિ’ આથમે તે કામથી છુટી થતી અને ઘેર આવ્યા સાંજનું ઘરકામ આરોપતી. આ ગધું તે ઉમંમથી કરતી. કામ સખત તો હતું પણ રોજના ચાર આના મળતા. તેની ચાત્ર સ્થિતિમાં આ રકમ ધણી હતી.

‘મારો ધણી હવે તો સુખરી મર્યો’ એ આશાથી પાર્વતી હરખાતી હતી. દારૂની દુકાને ન જવાનું વચન કરીપાણે એ મહિના સુધી પાણ્યું પણ, પછી તે પાછો ગગડ્યો. અચતના પૈસા પાછા ઉડી જવા લાગ્યા અને ભાડાની કમાણીના પૈસા પાર્વતીને મળતા તે પણ અંધ થયા. તે ગહાર ગામ જતો, એ ત્રણ દિવસે પાછો આવતો અને સાથે ગળદને માટે થોડો દાણાપાણી

કે ઘાસચારો લાવતો બાકીના પૈસા માટે તે કાંઈને કાંઈ જુદાં બહાનાં કાઢતો. થોડો વખત પછી તો આ બહાનાં ચે અંધ થયાં, પાર્વતીએ પણ પૂછવાનું છોડી દીધું. પણ તેણે તો ઘર આગળ અને મજૂરીએ સખત કામ કરવું ચાલુજ રાખ્યું.

એક વખત ખાદીરખાન આવ્યો, હમ્મના પૈસાની તાકીદથી ઉધરાણી કરી અને જરા ચક્રમક ઝરી પણ ખરી. કડિયા-મીસ્ત્રી સાથે કામ કરતી હોવાથી તે ગાળોથી તો ટેવાઈ ગઈ હતી પણ તેની જિંદગીમાં, આ પહેલીજ વખતે, ન સાંભળ્યા હોય એવા અપમાનજનક શબ્દો તેને સાંભળવા પડ્યા. તે ઘરમાં ગઈ અને પૈસા લાવીને ઉધરાણી કરનાર તરફ ફેંક્યા. કડપ્પાણુ વખતો વખત એની પાસેથી પૈસા ઉપાડી જતો છતાં આટલા પૈસા તેણે અચાવી રાખ્યા હતા.

આખો દિવસ પાર્વતીએ રડ્યા કર્યું. બીજો દિવસે તેને શરીરે ઠીક ન હતું છતાં હમેશ મુજબ તે કામે ગઈ. પણ ઉધરાણી કરનાર જે બચકર શબ્દો બોલ્યો હતો તે કેમે કર્યા વિસરાતા નહોતા. તે પહેલાંના જેવા બચકુર ઉદ્વેગસભરી સ્ત્રી નહોતી રહી. કડિયા સાથે કામ કરતાં પુરખાના કડોર અવાજથી તે કંપતી. નવાઈ જેવું લાગશે પણ જ્યારે તેનું મન નિડર અને સ્વસ્થ હતું ત્યારે પુરખાની વિપત્તિ આંખો અગર ધ્યાન ખેંચાતું નહિ તેટલું હવે તેની ગભરામણમાં તેના તરફ ખેંચાવા માડ્યું. ખાદીરખાનનો દીકરો ચાલુ કામ ઉપર દેખરેખ રાખતો હતો. તેની નજર અને તેના શબ્દોથી તે ઘણી ગભરાઈ જતી.

પાર્વતીએ જ્યારથી આ કડિયાકામે જવા માંડ્યું ત્યારથી તેના આળકની યરાયર સંભાળ લેવાતી ન હતી. તે આપકું માંદું પડ્યું અને એક દિવસ તો શરદી અને ઉધરસ સાથે તેને ખૂબ તાવ આવ્યો. અઠવાડિયાની પીડા અને વેદના ભોગવી તે બિચારું મરી ગયું.

કડપ્પાણુ સ્ત્રીની માફક રડ્યો. તેના વૃદ્ધ આપે તેને સ્નાત્વન આપનાં કહ્યું. “એટા, ૨૬ મા. જેણે આપ્યું તેણે લઈ લીધું.”

“કાકા, હાથરે મારા ઉપર આટલું દુઃખ શાને મોકલ્યું ? મેં તો કોઇનું કંઈ અગાડ્યું જે નથી,” પાર્વતીએ કહ્યું રૂદન કરતાં કહ્યું.

“એટા, ગાંડી ન થા. ૨૩ મા. હજી તો તું જુવાન છે. કાલે સવારે ભગવાન બીજાં છોકરાં આપશે. કુંભારનાં ઘડ્યાં હોય એટલાં અધાં કાંઈ પાકે નહિ. એમાં શોક કર્યે શું કામ આવે?” ડોસાએ આશ્વાસન આપ્યું.

“કાકા, હવે મારે બીજાં છોકરાં નથી જોઈતાં. હું મારા સુખદુઃખથી ધરાઈ ગઈ છું. હવે તો ભગવાન મોત આપે તો સાહે.”

વૃદ્ધ ડોસા હસી પડ્યા અને કહ્યું: “તારા ઘણીને કહે કે તે હવે પીઠામાં ન જાય અને પૈસો અગાડે નહિ. આટલું કરશો તો આ દુઃખ જૂલી જશે, છોકરાંયે થશે અને સુખી થશે.”

“આપા, હવે હું તે ઝેરને કડીયું નહિ અડકું. એમ કહે તો મારા જીવના સમ,” કહ્યાણે સોગંદ ખાધા.

૫

ગિયારી પાર્વતીના દુઃખનો હજીયે પાર નોતો આવ્યો. કહ્યાણના સોગંદ તો બીજાજ શુક્રવારે તે રામપુરમના પીઠા આગળથી નીકળ્યો ત્યારેજ જૂઠાઈ ગયા. ઘણા વખત થયાં તેણે તાડી છોડી મહુડાને રસ લેવા માંડ્યો હતો. એક વખતે તે રૂની ગાંસડી લઇને તિરપુર ગયો હતો. ત્યાંથી પાછા વળતાં બીજા ગાડીવાળા સાથે તે પીઠા આગળ અટક્યો અને પોતાના સાથીઓને બૂમ પાડીને કહ્યું: “એન્ના ઓ ! ચાલો કોને આવવું છે ? હું તો તેને અડકવાનો નથી. મને તેની પરવા પણ નથી.”

“તારે તેના પરવા નથી તો પૈસા માંડે આંધાને ચાલતો થા. બીજાઓ આગળ ડંકણ શા સારું મારે છે ?” કદકો બારી નીચે ઉતરી પીઠામાં પેસતાં એક ગાડાવાળાએ કહ્યું.

કરૂપાણુ થોડો વખત તો થોભ્યો પણ પછી અંદર ગયો.
“બસ, આ છેલ્લી જ વખત” એમ કહેતોકને તે દાખલ થયો.

બીજા શુક્રવારે પણ આમજ ગન્યું. “એ ઘડી માંડ નચિંત થવાનું અને તો શા માટે જતું કરવું ?” તેણે તેના સાથીને કહ્યું.

“જહાન્નામમાં જાં. આપણે કમાયા છીએ અને આપણે ખરચવાના છીએ. આપણને ડોણ ના પાડનાર છે ?” બીજાએ કહ્યું.

એટલે ત્રીજાએ ટાપસી પૂરી : “ખરૂં છે. આ જગત તો નાશવંત છે. કાલ કોણે દીઠી છે ? લક્ષ્મી કોની થઈ છે કે આપણી થશે ? એ નથી તારી કે મારી.”

ચોથો ધીમેથી બોલ્યો : “અરે ના રે ! એતો પીઠાવાળાની છે” અને બધા હસ્યા.

“મૂર્ખાઓ ! એક જણ બરાડો ઉઠ્યો : “તમે તો મોટા પંડિત જેવી વાતો કરો છો. આ દારૂ કેવો બધું બાળીને બસમ કરતો અંદર જાય છે !”

“મુઆ આ રૂના વેપારી !” કરૂપાણું કહ્યું. “એ લુચ્ચાઓ આપણને બાડમાં છંતરે છે. હાં.”

આમને આમ અંધારૂં થતાં મુધી ગાલ્યા કર્યું. અને પછી તેઓ ગાડે પાછા ગયા.

ખાદીરખાનને ઉધરાણીએ આવવાનો હવે વખત થયો હતો. તે આવે તે પહેલાં તેને ઘેર જઈ પૈસા આપી આવવા પાર્વતી તેને સમજાવતી હતી,

“મરશી ! તેને અહીં આવવા તો દે. અહીં આવીને કાંઈ એલફેટ બોલશે તો તેનું માથું જ બાંગી નાંખીશ,” કરૂપાણું કહ્યું.

પણ મુસલમાન ઘણા દિવસ મુધી આવ્યો જ નહિ કદાચ તે બીજાં કામોમાં રોકાયો હશે, અને કરૂપાણુ આ વાત તરતજ બૂલી ગયો.

એક દિવસ સવારે ખાદીરખાનનો દોકરો ઇસ્માઇલ આવ્યો. તેણે તો પૈસા માગવાને બદલે લાલ મરીના થોડાં કોથળા રામપુરમ મઠ જવા કરૂપાણુને કહ્યું.

‘મારે તો કામારા કોઈનું ઘાસ ભરી જવાનું છે. એક અઠવાડિયાથી મેં બોલી કરી છે.’

“તેનું કાંઈ નહિ, કરૂપા. તેનું ઘાસ બે દિવસ રહીને જશે. મારા કોથળા તો તારે લઈ જ જવા પડશે. આજે જો તે નહિ જાય, તો અમારા સોદામાં અમને ખોટ જાય એમ છે.”

તે હમ્મના પૈસા માગવાનું તો બુલી જ ગયો એ ખ્યાલથી ધણું સમજાવ્યા લછી તે જવા કબુલ થયો.

સાંજરે, કરૂપાણુ હજી આવ્યો નહતો અને પાર્વતી એકલી ઘરમાં રાંધતી હતી ત્યારે ઇસ્માઇલખાન ફરી આવ્યો.

“કેમ કરૂપાણુ આવ્યો ?” બહાર રહ્યા રહ્યા તેણે પૂછ્યું.

“ના, હજી નથી આવ્યા,” પાર્વતીએ જવાબ આપ્યો.

“હ...હ...અત્યારમાં ક્યાંથી આવે ? અને વળી રસ્તામાં પીકું છે,” ઘરમાં દાખલ થતાં થતાં ઇસ્માઇલ બોલ્યો.

“હ. અમારૂં ઘેરાનું સત્યાનાશ વાળવા ત્યાં પીકું છે જ રતો,” પાર્વતીએ જવાબ આપ્યો.

ઇસ્માઇલ વગર કહે ત્યાં બેઠો, અને કરૂપાણુ પાછો આવે તેની રાહ જતો તે બેઠો છે એમ ધારી પાર્વતીએ કામ કર્યા કર્યું. ઇસ્માઇલે વાતચાતની શરૂઆત કરી.

“સાચું કહેજે, આ તારા ધણીથી તું કાઈ મઠ નથી ?”

“જેની સાથે પાનાં પડ્યાં તેનાથી કંટાળ્યે કેમ પાલવે ?” તેના સામું ફરીને જોયા સિવાય કામ કરતાં કરતાં તેણે જવાબ આપ્યો.

“હારતો. ધણી એટલે ધણી. એને કાંઈ છોડ્યો છોડાય છે ?” ઇસ્માઇલે તેને તેની અડચણ પુછવા માંડી અને વાતવાતમાં

દાધરઉધરની ઘણી યે વાતો કરી. થોડા વખત પછી કરૂપાણી રાહ જોયા સિવાય તે આવ્યો ગયો.

બીજા દિવસે પણ ઇસ્માઇલ આવ્યો, કરૂપાણીને ટાંપે મોકલ્યો અને અપોરે લટાર મારતો પાછો આવી ચડ્યો. તેની સાથે તે થોડી મીઠાઈ લાવ્યો હતો. ‘મારે તો એ મહત્તમાં જ આવી છે,’ એમ કહીને પાર્વતીને તે પરાણે આપી.

“હું તને જોઉં છું” ત્યારે મને જાણે ખૂબ આનંદ થાય છે,” તે બોલ્યો.

“ભગવાન જાણે આ વળી શું થવા બેઠું છે,” પાર્વતી મનમાં બોલી.

“હું આવું છું” ત્યારે તું કુળે છે શા માટે ? શું તું એમ માને છે કે હું પેલા પૈસા માટે તને હેરાન કરીશ ? તું જો મારી સાથે માત્ર વાતચીત કરશે તો મને એ પૈસાની જરા યે ખરવા નથી,” ઇસ્માઇલે કહ્યું.

આ વાતને લાંબાવવાની કાંઈ જરૂર છે ? ઘણા દિવસ તો પાર્વતી એ સેતાન સામે ટકકર ઝીલી પણ આખરે તે પડી. ગરીબી અને લાચારીને લીધે સ્ત્રી અત્યે ફૂર, વિપત્તી માણસની જાળમાં ફસાય છે.

૬

કિરમ્બુરની તાડીની કુકાન છે. અંત્યજનેને દારૂ આપવાના બાકારા આગળ અંત્યજનેનું એક ટોળું ઘોંઘાટ કરતું હતું. અંદરનો ભાગ અતિશય ગંદો હતો. કચરો અને માખીઓ અને વાસી તાડીની દુર્ગંધથી જાણે એ નરક થઈ ગયું હતું. ત્યાં દારૂડિયાનાં કેટલાંયે ટોળાં અંદર બાઝતા હતાં.

“સુવર ! ફરી જો બોલ્યો તો તો તારા દાંત જ પાડી નાંખીશ,” કરૂપાણે કહ્યું.

“દાંત પાડી નાંખવાવાળો નહિ દોઢો હોય તો. એની લિંમત તો જુઓ, બાયડીને તો વશ રાખી શકતો નથી !”

ધડ દબતે કરૂપાણે એના મોં ઉપર ખાલાનો ઘા કર્યો અને તેના નાકેથી શોલી વહેવા માંડ્યું.

“મૂર્ખાઓ ! ઐરાં તો એવાંજ હોય. ઐરાંની તકરારમાં આવી મજાની તાડી કાં દોળી નાખે છે ? બીજાએ મોટેથી કહ્યું.”

“અરે ! રામન મરી ગયા,” ચોથાએ ઉઠતાં અને કરૂપાણ સાથે જડના માણસના નાકે અને મોંએ લાગેલું શોલી લૂછી નાંખતાં કહ્યું. તેને સડેજ ધ્વજ થયેલી હતી. તે ઊડીને ઊભો થયો અને પાસે પડેલી છટ કરૂપાણ તરફ જોસથી ફેંકી. ડોકું નીચું નમાવી દબ કરૂપાણું ઘા ચૂકાવ્યો.

કલાસે તેની જગ્યાએ રહીને જૂમ પાડી કે દુકાનની અંદર મારામારી ન કરે.

કરૂપાણ ત્યાંથી ભાગ્યો. તેનો દુસ્મન તેની પાછળ દોડ્યો પણ આરણ્યમાંજ ડોકર વાગતાં તે ધબ દબતે પડ્યો. કરૂપાણ તેના ગાડા આગળ ગયો અને મોટેથી ગાળો ભાંડતાં ભાંડતાં ગાડું હાંકી મૂક્યું,

હમેશ કરતાં વહેતો તે ઘેર આવી પડેઝ્યો અને જોયું તો આરણ્ય અંદરથી અંધ.

“એ અલી ! આરણ્ય અંદરથી અંધ કરીને કરે છે શું ? આ હું ક્યારનો ઉભો છું ને ? ચાત્ર, ઉઘાડ આરણ્ય અને અળદને પાવા લઈ જા,” કરૂપાણે અહારથી જૂમ પાડી.

અંદર પગનું હજનચજન થઈ રહ્યું, થોડો વિલંબ પણ થયો અને કરૂપાણે અહાર જૂમ પાડ્યા જ કરી.

આરણ્ય ઉઘાડી પાર્વતી અહાર આવ્યા. કરૂપાણ સામે ઉભા રહીને તેણે કહ્યું : “જરા આવોને, આ બેંસ તો જુઓ. ઠાણ જાણે શું થયું છે, આખો દિવસ, અસ લાતો જ મારે છે અને દોહવા દેતી નથી.” પાર્વતીએ ધરના પાછળના વાડામાં તેને લઈ જવા યત્ન કર્યો.

“મુઝ તારી બેંસ ! ક્યારનો તરસ્યો થયો છું. પાણી આપ એમ કહી તે ઘરમાં ગયો-

ઇસ્માઇલ અંદર હતો તે દિવાલ આગળથી બહાર છટકવાનો યત્ન કરતો હતો.

આ તરકડાને ઘરમાં કેમ ધાલ્યો છે? રાંડ, કુતરા ! ” કર્પાણે રાડ પાડીને કહ્યું.

પાસેજ એક કોઠાળી પડી હતી તે મધ તેણે તેની સ્ત્રી તરફ ફેંકી. પછી આગુએ પડેલુ ધારિયું શિંયું ઉગામીને નાસતા ઇસ્માઇલ ઉપર જોરથી માર્યું. તે નીચે પડ્યો અને પુષ્કળ બોલી નીકળવા લાગ્યું. મળી તે તેના ભાઈની મુંપડી તરફ દોડી જતી પાર્વતી પાછળ દોડ્યો. તે પાછળ તો પડ્યો પણ આ અવાજ સાંભળી દોડી આવેલા પાડોશીઓને જોઇ તે ખંચાયો. તેણે પડેલા ઇસ્માઇલ તરફ પાછું ફરીને જોયું અને તેને હાલતો જોઇને, ખૂંસો પાડતો, તેને પૂરો કરવા ધસ્યો. બેગા થઇ ગયેલા શોકાએ તેને ઝાઝી રાખ્યો.

૭

રામપુરમની પોલિસ ચોરી છે. કર્પાણ અને પાવતીને જુદી જુદી ઓરડીમાં રાખ્યાં છે. ગધા સિપાઇઓ પાર્વતીની ઓરડી આગળ કાંઇ કાંઇ બહાને આંટા મારતા અને તેના તરફ રિમત કરવાનો યત્ન કરતા. જેને જેને તેની સાથે વાત કરવાની તક મળતી તે મીઠાશથી વાત કરતા. પણ પાર્વતી તો અકલ્પ્ય મુઝવણ અને ચિંતામાં ગરકાવ હતી. પહેલોજ વખત પકડાઇને પાંજરામાં પૂરાયેલા જંગલી પ્રશુની લાગણીનો સાચો ખ્યાલ આવી શકતો હોય, તો જ કાયદા અને પોલિસના પંઝામાં સપડાયેલી એક ખેડૂત સ્ત્રીના સંકટનું યથાર્થ બાન થાય.

“તમે સાચેસાચી વાત કમુલ કરી શો તેમાં તમને કાયદો છે,” ફોજદારે કહ્યું. “પછી શું કરવું તે અમે જોઇ લઈશું.”

“પણ સંતાડવાનું છે શું?” કરપ્પાણે કહ્યું. “હું કાંઈ જાણતો જ નથી. હું તો કુરમાનકરથી શુકરવારે પાછો ફર્યો.”

“ભક્ષા માણસ! તેમાં કાંઈ નહિ વળે. તારી વહુએ અધી વાત કહી દીધી છે.”

“રાંડ! કુતટા! આ બધાનું મૂળ તો એ છે!”

“હા, ખરેખર, ગૈરાં જ ઝગડાનું મૂળ હોય છે. હવે બધું કહી દે ખીશ નરિ.”

“મારે શું કહેવાનું છે? તમે કહો છો ને કે એણે બધું કહી દીધું છે.”

“હા, હા, પણ તારે ય કહેવું જોઈએ. નહિ તો સાત વરસ સમજી લેજે, હરામખોર!”

“સાત વરસ તો સાત વરસ! હું કાંઈ નથી કહેવાતો.”

એટલે પોલિસનાયક બોલ્યો: તમે આમ નરમ નરમ શબ્દો બોલો ત્યાં સુધી આ વેલાણાની જાત આમ જ કહેવાની. એ તો આ—(કમુજાત કઢાવવાના ઉપાયનો ન કહી શકાય એવો ઉલ્લેખ કર્યો) કરશે. એટલે ફેકાણે આવશે.

“સાચું,” ફેકાણે કહ્યું. “તમે એની કાંઈપણ પુર્વકની તપાસ પાછળથી કરજો.” ‘તપાસ’ શબ્દ એ ખાસ સૂચક રીતે બોલ્યો.

તેઓ પાર્વતીને પણ પુછી પુછીને પજવતા હતા.

“બાઈ,” પોલિસનાયક બોલ્યો. “તું નિર્દોષ દેખાય છે. ખાદીરખાન અને તેનો દીકરો તારે ત્યાં શુકરવારે સાંજે આવ્યા હતા, નહિ?”

“ખાદીકરો? ના. ” તેણે જવાબ આપ્યો.

“હાં, ધરમાછલ એકલો આવ્યો હતો! પાસે જિભેલા સિપાઈઓને આંખની સંજ્ઞા કરતાં નાયકે પુછ્યું.

“સાહેબ, એમ પુછો નહિ. મારે ત્યાં મુસલમાન શા સાઈ આવે? ગૈરાં માણસને આવી બે શરમ જાત પુછી નહિ. મને ઘેર

જવા દો. મારા કાકા અને સાસુ ત્યાં છે. તમે તેમને પુછીને જાણી લ્યો.”

“થેરે તો રહેને રહેતે જવાશે. હજી વાર છે, સમજી ! તું સાચું નહિ કહે ત્યાં સુધી નહિ જવાય.”

“અરે ભગવાન !” પાર્વતી બોલી ઉઠી.

“આમ નરમ સવાશોથી તે નહિ બોલે,” નાયક બોલ્યો.

તે ચક્રાર છે. કંઈક એવકુદેને એણે પાયમાલ કર્યા હશે.”

“અરે, સાહેબ, તમને પણ વલ્લુ દીકરીઓ છે. દયા રાખો,” પાર્વતીએ કહ્યું.

“સળિયા બિના કરી લાવો,” નાયકે હુકમ કર્યો.

“ઓ સ્વામી, મારા ધણીને પૂછો. તે તમને અધું કહેશે. મારા જેવી અભાગણીને નાલકના શાને દુઃખ દો છો ?”

“હા, તારા ધણીને પણ પૂછીશું. અમે તેને પૂછ્યું છે અને તેણે અધું કહી પણ દીધું છે. એ તો તું જ સંતાડે છે,” ફોઝદારે કહ્યું.

“તેણે તેમને કહ્યું છે?” પાર્વતીએ દુઃખથી પૂછ્યું.

“હા, અને અઃ અધાનું કારણ તું છે એમ તેણે તો કહ્યું છે.”

“અરે ભગવાન !” હાથ ધસતાં પાર્વતી બોલી અને જમીન પર ચત્તી પડી ગઈ.

“રડવાથી કંઈ વળવાનું નથી,” પોલિસનાયકે કહ્યું.

“આ ધાથી કંઈ અમે છેતરાઈ જવાના નથી. તું તો અરાઅર પાવરધી થયેલી લાગે છે. કેટલાક મૂર્ખાનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે ?”

“અરે ભગવાન ! એવી વાત ન કરો, મારા બાઈ. તે આળ્યો અને તેના હપ્તાની ઉધરાણી કરી.”

“હાં. હવે રસ્તે આવો. સાહેબ, મેં નો’ તું કહ્યું” પોલિસ નાયક ફોઝદાર તરફ ફરીને બોલ્યો.

“માત્ર તું જો સાચું બોલશે તો તને છોડી મૂકીશું. ઘેરાંને કોણ જોલમાં પુરવાનું હતું? તારો ઘણી પણ થોડામાં છૂટી જશે. અમે એટલું કરશું.”

“આજ મને ઘેર જવા દો. કાલે બધું કહીશ.”

“સાફ. ” ફોઝદારે કહ્યું. “એ કહેશે એમ લાગે છે.”

“એકવાર ઘેર ગઈ પછી સાચું નહિ કહે,” નાયકે કહ્યું.

“પણ આપણે એને રાત્રે થાણામાં નહિ રાખી શકીએ. આપણે એને કેદ નથી કરી. ” ફોઝદારે એકબાજુ જોઇને કહ્યું.

“હીક, સાહેબ! આપણે એને રાત્રે બંદોબસ્તથી ઘેર પહોંચાડવી પડશે, અને કાલે સવારે અહીં પાછી હાજર કરવી પડશે ”

૮

કરૂપાણના પિતાએ તેના મોટા દીકરાને વકીલ કરવા સમજાવ્યો. ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમણે તેનું ગાડું વેચી દીધું અને તે પૈસા ખરચાઈ ગયા ત્યારે પાસેના ગામના તેમના એક સગાને ત્યાં ભેંસ ગીરો મૂકી બીજા પૈસા ઊપાડ્યા. આ બધા દુઃખના મૂળ તરીકે બધા પાર્વતી પર શાપ વરસાવતા હતા.

ગુન્હાને દિવસે કરૂપાણ ઘેર નહોતો પણ કુરમાંકુર હતો. એની જીભાની કંવરાવ્યા પછી તેના વકીલે કરૂપાણના અચાવમાં, તેના સર્વ સંબંધીઓને સંતોષ થાય એમ, ત્રણ કલાક સુધી મેજરેટ આગળ ભાષણ કર્યું.

ખાદીરખાને કસમ ખાઈને જણાવ્યું કે એ અને એનો દીકરો કરૂપાણને ઘેર ગયા હતા, અને પૈસાની ઉધરાણી કરી હતી. આથી કરૂપાણ ગુસ્સામાં આવીને એલફેલ ગાગો દેવા મંડ્યો મેં તેને સમજાવ્યો અને પૈસા ચૂકવી દેવા કહ્યું. એટલે કરૂપાણે ખારિયું લઈ મારા ઉપર હુમલો કર્યો. હું તો મુશ્કેલીએ બચી ગયો.

પણ આ મારો દીકરો વચ્ચે પડ્યો તેને સખત યાગ્યું અને નસીયના બેરે એ બચી ગયો, નહિ તો ત્યાં જ પુરો થઈ જત. બા માથા ઉપર ન પડ્યો પણ જમણા કાન વાઢીને ચાલ્યો ગયો.

કોર્ટમાં પાર્વતીની જુગ્યાની ક્ષેવાઈ, તેણે તો બધામાં નકાર બણ્યો વકીલે તેને નકાર બણવાની સજાહ આપી હતી તેણે કહ્યું કે અગાઉ મેં જે પોલિસ આગળ જુગ્યાની આપેલી ને મારની ખીકે આપેલી હતી. મેજસ્ટ્રેટ કેસ સેશન્સ કમિટ કર્યો.

હવે બળદો પણ વેચી નાંખવામાં આવ્યા, સેશન્સ માટે વકીલ કરવામાં આવ્યો. કેસની રાહ જોતી પાર્વતી તેને પિયેર ભાઈને ત્યાં ગઈ.

પાર્વતીનો ભાઈ ગરીબ હતો અને મહા મુશ્કેલીએ પોતાનું પુરું કરતો. તેની રત્ની નકાઈ પાર્વતી તરફ સખતાઈથી વર્તતી. પાર્વતી જ્યારે તેના આંગણમાં રડતી કકળતી આવી અને તેના ભાઈ સાથે વાત કરતી હતી ત્યારે નકાઈએ કહ્યું : “ ઉખડેલ જૈરાં માટે આ ઘર નથી. અમે તો ભોળાં ભલાં ગરીબ માણસ છીએ.” આરણું વાસી તે તો ખેતરે ચાલી ગઈ

“એન, કોઠમાં જ, છાણુ લઈ ક્ષે અને ખેતરે કાઢ જા,” ભાઈએ કહ્યું.

પાર્વતી અને તેટલી ઉપયોગમાં આવવા યત્ન કરતી હતી અને સખત મહેનત કરી ખાવા જેટલું કમાતી, પણ તેની ભાભી નિર્દય હતી. તે તેનું કાવે તેમ અપમાન કરતી અને તેને કનડતી. પાર્વતીએ આ બધું મૂગે મોંએ સહન કરી લીધું.

એક દિવસ ફરીથી સિપાઈ આવ્યો અને કેસ ચાલવાનો હોવાથી પાર્વતીને પોતાના સાથે વડી કોર્ટે આવવા જણાવ્યું. પાર્વતીને આ પણ રાહત જેવું લાગ્યું. આ મોટા થોભિયાવાળો મુસલમાન પોલિસ દયાળુ હતો. તે તેનું અપમાન કરતો ન હતો, પણ આપની જેમ બોલતો હતો.

મેણુ રમ્ભે ચાલતાં ચાલતાં પાર્વતીને કહ્યું: “જે અન્યું હોય તે સાચુંસાચું કહી દેજે. એ ગિયારા પર જજ સાહેબ કદાચ કયા કરે.”

“મારાથી એવી શરમની વાત કેમ કરીને કહેવાય?” પાર્વતીએ કહ્યું.

“એમાં શરમાવાનું શાનું? એવાં કામ તો ઘણાં થે કરે છે. માણસ છે, કાંઈ વાર જૂઝું પણ થઈ જાય, ખુદા આપણને સંભાળે છે પણ કોઈ વાર તે આપણને ખરાય પણ થવા દે છે. એ તો તેની મરજની વાત છે.”

“તમે મને યધી વાત કહી દેવા સજાદ આપો છો?” પાર્વતીએ ફરીથી પુછ્યું. “તો તો મને ન્યાતબદાર ચૂકશે. મારો ધણી મને પાછો સંઘરશે નહિ. પછી હું શું કરીશ!”

“જે નહિ કહે તો તારા ધણીને છ વરસની જેલ મળશે. જ્યારે તું સાચું બોલશે તો છ માસમાં પણ છૂટી જાય. આવું જ પહેલાં એક વાર અન્યું હતું. તું હમણાં તેને મદદ કરશે તો તે તારો અહેશાન માનશે. ન્યાતમાં રહેવા માટે તો કાંઈ વિધિ કરી લેવી. ગમે તેમ, સાચું કહી દેવું એ જ સહીસજામત રહેતો છે.”

પાર્વતી કાંઈ બોલી નહિ. સાચું બોલવું એમ તેને મનમાં થયું, પણ તરતજ બીકમાં અને ગભરામણમાં તે વિચાર દબાઈ ગયો.

છરોડથી તેઓ ગાડીમાં બેઠા. પાર્વતીની આ પહેલી જ રેલમુસાફરી હતી. સ્ટેશન ઉપરનાં માણસોનાં ટાળેટાળાં અને ગાડીની હેસત પમાડે એવી ગતિ: એ જાણે તેના જીવનની કચ્છુતામાં વધારો કરતાં હતાં. ગાડી જરા વધુ ગતિમાં આવી કે તરત જ એક જીવાન ખૂંસસુરત છોકરો ક્યાંકથી ડાબામાં આવ્યો અને ગાવા મંડ્યો. તે આધળો હતો. તેની પાસે ગાવામાં મદદ કરતો બીજો એક બીંધરેહાલ છોકરો ઉભો હતો.

“હરામખોરો ! અત્યારસુધી ક્યાં સંતારી રહ્યા હતા ?”
 સિપાઇએ કહ્યું. ગાયન ગંધ ક્યાં સિવાય તેઓ હસતા હતા.
 તેઓ મધુર રીતે ગાતા હતા, કુશળ ગવૈયા કરતાંએ સુંદર. આ
 ભીખારીના છોકરા ક્યાં અને કેવી રીતે ગાતાં શીખે છે એ એક
 બેદી કાયડો છે. ગાયન પૂરું થતાં આંધળા છોકરાએ હાથ લંબાવ્યો
 અને તેનો સાથી તેને દોરી ગયો. ડામામાંના દરેક માણસે, બાણે
 એ એક રીતસર કર હોય તેમ, એક એક પૈસો આપ્યો. પાર્વતીએ
 પણ લુગડાની કારતી ગાંઠ છોડી પૈસો આપ્યો. આખો દિવસ એ
 ગાયનના બાણકાર તેના કાનમાં વાગ્યા કર્યા. ગાયન અઢીકિક હતું
 અને તેને આખું સમગ્રયુ પણ નહોતું, પણ તેની એક કડી,
 પેલા આંધળા છોકરા અને તેના સાથીના સ્વરમાં, તેના મગજમાં
 ફરી ફરીને આવ્યા કરતી:

સમાજની ચોરીછુપીથી આ મેં કેવું પાપ કયું ?

મારા બંધુઓ મારો સત્કાર કરશે ?

મારી મા મારો તિરસ્કાર કરશે ?

૯

સાક્ષેભમાં પાર્વતી માટે હલકી વીસીમાં ખાવાનો અંદોજસ્ત
 કર્યો. પોલિસ તેને ત્યાં લઈ ગયો અને તેને માટે ‘અર્ધાભાણુ’ નો
 હુકમ આપ્યો. વીસીવાળી બાઇએ પાર્વતીને શા માટે સાક્ષેભ
 આવી હતી તે પૂછ્યું. “તેમણે મને કોર્ટમાં પકડી આણી છે,”
 એમ તેણે જવાબ આપ્યો. એટલે ત્યાં ખુબ માણસો બેગાં મળ્યાં
 અને ત્યાં મોટું ટોળું એકઠું થઈ ગયું. આ બધી સ્ત્રીઓને
 ચાના બગિચા માટે સિંથોન લઈ જવામાં આવનાર હતી.

આગલે અઠવાડિયે શરૂ થયેલો ખુનનો કેસ હજી ચાલતો
 હોવાથી તે દિવસે કેસ ન ચાલ્યો. કડપ્પાણુનો કેસ ચાલ્યો ત્યારે
 પણ પાર્વતીને બોલાવી નહિ કારણકે સરકારી વકીલે તે વિરુદ્ધ
 પક્ષની છે એમ જણાવ્યું હતું; એટલે કડપ્પાણુના વકીલે કહ્યું કે

પોતે તેને બોલાવવા ઇચ્છતો હતો અને તેથી તેને રોકવા કાટને માગણી કરી. સાંજે કરૂંપાણનો બાઈ તેને વકીલ પાસે લઈ આવ્યો. રસ્તે મુસલમાન સિપાઈએ તેને જે વાત કહી હતી તે જ વાત વકીલે પણ કહી.

તે તેના ધણીને ગયાવવા ઇચ્છતી તો હતી પણ તેનું પાપ કબુલ કરતાં તેને ધૂળરી આવતી હતી.

આખરે પાર્વતીએ કહ્યું: “બગવાન જેમ કહેવડાવશે તેમ કહીશ-”

“કુતરા !” કરૂંપાણનો બાઈ બોલ્યો. “જુઓને, વળી બગવાનની વાત કરે છે ! ખાસતું ને ખાસતું તાલજ પાડી નાંખવી જોઈએ.”

“ત્યારે તમે કહેવડાવશો તેમ કહીશ એક બાઈ માણસ બીમું થું કરે !” તેણે તેના જોડને કહ્યું.

વકીલને તો આજ જોઈતું હતું. તેણે અધાને જતા રહેવા કહ્યું અને કરૂંપાણના બાઈ સાથે મસજત કરી.

બીજાં દિવસે કાટના હોલ પાસે એક જાડની નીચે બીમઓ સાથે રાહ જોતો કપારની યે તે બેઠી હતી. એટલામાં તેનું નામ મોટથી બોલાયું અને તે સફાળી ઊભી થઈ, તેને પાંજરામાં લઈ ગયા, તેણે આસપાસ જે જોયું તેથી તે હેંગતાઈ ગઈ. હોલના પશ્ચિમના ખુણા તરફ નજર પડતાં જ, તેની આંખ તેના ધણીની સ્થિર દૃષ્ટિ સાથે મળી. તે સ્ત્રીયા પાછળ જંગલી જનવરની માફક ઊભો હતો. તેની દાઢી અને વાળ એટલા વધી ગયા હતા કે તે ભાગ્યેજ ઓળખાય. એક ગરીબ ખેડૂતને સાચા ખુની જેવા દેખાવા માટે બે મહિનાની જેલ પુરતી છે.

“આ અધું મારે લીધેજ;” પાર્વતીને મનમાં વિચાર આવ્યો. તેને અપાર વેદના થવા લાગી. પાંજરામાંના સજિયાના આધારે તે માંડ માંડ સ્થિર ઊભી રહી શકી. જ્યારે કારકુન અચાનક બોલી

જિહ્વો: “ સોગંદ ખા ” ત્યારે તો તેનું માથું પણ ભમવા માંડ્યું.

“ સોગંદ લ્યો. ”

“ ઇશ્વરને હાજર બાણી જે કડીશ તે સાચું કડીશ; હું તે સાંજે રાંધતી હતી..... ” પુછવાની રાત્રી જોયા સિવાય પાર્વતીએ બોલવા માંડ્યું.

“ જિભી રહે, ” ગુસ્સાથી કારકુન ફરી બોલી જિહ્વો.

“ તે તેનો પાક બરાબર બાણી ગમી જાય છે, ” ન્યાયાધીશે સરકારી વકીલ તરફ જોઈને કહ્યું.

“ એ ક્યાં જગી ટકવાનું હતું ? ”

આ જવાબથી ત્યાં ખુબ હસાહસ થઈ રહી. સરકારી વકીલ ખુબ મોટેથી હસ્યો અને બીજા વકીલો પણ જરા ધીમા અવાજે તેમાં ભળ્યાં. અચાનક પક્ષનો વકીલે ધીમેથી હસ્યો.

“ હું કહું એમ કહે, ” કારકુને સખ્તાઈથી કહ્યું. પાર્વતીને નવાઈ લાગી કે તેને તેના વકીલે તથા જેઠે જે બોલવાનું કહ્યું હતું તે ન કહેતાં તેને અદલે આ કારકુન જે કહે તે બોલવાનું છે કે શું ? પાર્વતીએ સોગંદ ખાધા અને પછી પ્રશ્નો પૂછવાનું કામ શરૂ થયું. તેઓ તેને વિચિત્ર અને કૃત્રિમ રીતે જે સવાલો પૂછતા તે તેને દર વખતે બરાબર સમજતા નહતા. તેણે કહ્યું: “ ઇસ્માઈલ આગ્યો ત્યારે હું રાંધતી હતી. તેણે ખોટી વાત કરી. હું તેથી અમકી ગમ મેં એનું કહ્યું માન્યું ન હતું એટલામાં મારો ધણી આગ્યો અને ગુસ્સામાં આવી જઈને તેણે મારા તરફ કોદાળી ફેંકી હું બીકથી નાસી ગઈ, પછી શું થયું તેની મને ખબર નથી પણ ઇજ્જ થવાથી લોહી નીકળતા માથાવાળા ઇસ્માઈલને દોડી જતાં મેં જોયો હતો. ” વકીલને ત્યાં આ પ્રમાણેની વાત નકકી થઈ હતી.

“ જો હરામખોર ! ” કડપ્પાણે પિંજરામાંથી ખૂમ પાડી. હજીયે તેને આશા હતી કે તે કુરમાન્કુર હતો એમ પૂરવાર થશે.

પછી તેનો વકીલ તેની પાસે ગયો અને તેને શાંત કરવા તેના કાનમાં કંઈક કહ્યું. જેસ પુરો થયો ત્યારે એસેસરોએ અભિપ્રાય આપ્યો કે કર્પાણુ ખૂનની કોશીશ કર્યા માટે નહિ પણ સખત ઉત્તેજણીમાં મદા વ્યથા બદલ ગુન્હેગાર છે. ન્યાયાધીશે ચૂકાદો આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખ્યો.

બીજે દિવસે કોર્ટ ખેડી ત્યારે એનો ચુકાદો અપાયો ન્યાયાધીશે જણાવ્યું :

“હું એસેસરોના મતથી જુદો પડું છું અને કર્પાણુને ખૂનની કોશીશ માટે ગુન્હેગાર ઠરાવું છું. હું ખાદીરખાન અને કરમાઇતનો પુરાવો સ્વીકારું છું કે તેઓ કર્પાણુ પાસે શેણા હાતીની ઉઘરાણી માટે ગયા હતા. નહોમતદાર દારૂડિયો છે અને ગુરસામાં આવી જઈને તેણે પ્રાણઘાતક હથિયાર વડે તેના પર હુમલો કર્યો અને માત્ર અકસ્માતથી જ અને બીજાં માણસો વચ્ચે પડવાથી ખાદીરખાન અને તેનો દીકરો મોતમાંથી બચી ગયાં. હું તેની સ્ત્રીની વાત માની શકતો નથી કારણ કે તેને આમાં દિતસંબંધ છે. અને ખાસ કરીને એટલા માટે કે તેણે મેજસ્ટ્રેટ પાસે જુદી વાત કહી હતી અને વળી પોલિસ પાસે જુદી જ વાત કહી હતી.”

છેવટે તેણે તેને છ વરસની સખત મજુરીની સજા કરી. બીજા ન્યાયાધીશે પાર્વતી ઉપર જુદી સાક્ષી પુરવાના ગુન્હા બદલ સ કરી સેન્કશન મેળવી શકાય કે કેમ તેનો વિચાર કરવા સરકારી કીલને બલામણુ કરી.

કર્પાણુ સજા સાંભળી ત્યારે તે ખૂમ પાડી ઉઠ્યો : “ રાંડે ને છેતર્યો. બૈરી ત્યારે બેવક્ષા નીવડે ત્યારે શું ધણી માત્ર બેઈ રહે ?”

“ કેદીને હાઈ જાઓ. ” ન્યાયાધીશે ફરમાવ્યું.

આ બધી હકીકત જણાવીને તે હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરી

શકે છે એમ કહેતા કહેતા પહેરા ઉપરના સિપાઇઓ કડપાણુને લઇ ગયા.

૧૦

કેસ પુરો થતાં પાર્વતીના જેઠ કે બીજાએ તેને માટે જરાયે વિચાર ન કર્યો. મહા મુશ્કેલીએ તે રામપુરમ પહોંચી. પેલા વૃદ્ધ મુસલમાન સિપાઇને કાંઇક દયા આવતી હતી. તે તેને પાંછી મૂકી ગયો.

“ તારે બધી સાચેસાચી લડાકત કહી દેવી જોઈતી હતી. અને તે પણ શર્યાતનામાં જ,” તેણે કહ્યું. “ ન્યાયાધીશે તારી વાત સાચી ન માની કારણકે તે પહેલી કોર્ટમાં સાચું કહ્યું ન હતું અને આંહીઆ પણ તે ખરેખરી લડાકત કહી નહિ.” પાર્વતી તેનું કહેવું સાંભળતી હતી પણ તેના શબ્દો બાળ્યે જ તેના સમજવામાં આવ્યા. તેઓ રામપુરમ રાત્રે મોડા પહોંચ્યા. સિપાઇએ તેને તેના નાના મકાનના બહારના વરંડામાં સૂવ રહેવા અને બીજે દિવસે સવારમાં તેના બાઇને ત્યાં જવા કહ્યું. તે રાત્રે તેની આંખ મળી નહિ. ‘ હું મારી બાબતે શું મોં બતાવીશ ! હવે તો બધું ખતમ થઈ ગયું છે. ભગવાને મારી સામું જોતો નથી. હવે આ જીવતર કેમે કરી પૂરું થાય તો સારું. આમાંથી છૂટવાનો ઉપાય મારા હાથમાં છે. એ ઉપાય કોઈ લઈ જાય એમ નથી.” ઘણા કલાકના ઉગ્મગરા પછી સવારના પહોરમાં તેના થાકેલા મનને જરા આરામ મળ્યો. તે ઘોર ઊંઘમાં પડી ગઇ. સિપાઈ છ વાગે ઉઠ્યો અને તેને ઘસઘસાટ ઊંઘતી જોઈ તેને થયું : “ ઘણીને જેઠમાં મોકલી આ બાઇ તદ્દન સુખી થઈ ગઇ હોય એમ લાગે છે. મૂરખ હોય તે આ જોરાંઓનો વિશ્વાસ કરે. ”

કોઇ બાળકનું રડવું સાંભળી પાર્વતી જાગી ઊઠી. જાણે તેનું બાળક દર્દથી ચીસ પાડીને રડતું હોય એવું તેને સ્વપ્નમાં આવ્યું. તેનું બાળક તો ક્યારનું મરી ગયું છે અને પોતે રસ્તા પર રજળતી બીખારી બની ગઇ છે એમ સમજતાં કેટલીક ક્ષણે વીતી ગઈ.

તે બેડી થઈ અને બેડુ તો એક નાનો કાળો છોકરો તેની સામે બિભો છે અને મોં પર આંગળી રાખી બાળકની પેડે રડવાનો અવાજ કરે છે. તે વારાફરતી અચૂક રીતે માતાનો અવાજ અને બાળકના રડવાનો અવાજ કાઢતો હતો. પાર્વતીને બેડી થયેલી બેડી જોતાં જ તેણે તમાશો ગંધ કર્યો અને પૈસો માગ્યો.

“છોકરા, તારું ઘર ક્યાં છે ?” પાર્વતીએ પૂછ્યું.

“એક પૈસો આપો.”

“તારો બાપ કોણ છે ?” પાર્વતીએ ફરી પૂછ્યું.

“મને ખબર નથી,” નાના છોકરાએ જવાબ આપ્યો.

“તારી મા નથી ?” તેણે પૂછ્યું.

“છે, પણ તે મને દુકકર પાળનાર પાસે મૂકી વહી ગઈ છે.”

“તને ખવરાવે છે કોણ ?”

“ખવરાવે છે ? હું જ. હું પૈસા લાવું છું, અને પેલા દુકકરવાળાને આપું છું. કોઈ કોઈ વાર તે મને ખવરાવે છે, પણ ત્યારે હું એને પાછળથી પૈસા ચૂકવી આપું છું.”

“આ છોકરા જેવું રડતાં તું ક્યાં શીખ્યો ?”

“હું અને એક બીજો તાંતર શીખેલા. મને કાંઈક આપો. મારે દુકકરવાળા પાસે જવું છે.”

“એ દુકકરવાળો કોણ છે ?”

“તે આ શહેરમાં આવ્યો છે. તે દુકકર ખરીદે છે અને વેચે છે. અમે એક ગામથી બીજો ગામ ફરતા ફરીએ છીએ.”

એટલામાં સિપાઈ બહાર આવ્યો અને છોકરાને ધમકાવી હાંકી કાઢ્યો.

“એ તો ચારો છે. હમણાં બધું જોઈ ગય છે અને પછી એ ટોળાનાં માણસો ચોરી કરે છે. તને ઊંઘ ફીક આવી લાગે છે,” તેણે કયું.

ધી અમદાવાદ સેન્ટ્રલ કે-ઓપરેટીવ

બેંક લીમીટેડ.

(સ્થાપના સને ૧૯૨૫)

મંજુર થયેલી શેરની થાપણ :	—	રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦
ભરાયેલી શેર થાપણ	...	રૂ. ૫૮,૫૦૦
રીઝર્વ ફંડ	...	રૂ. ૧૫,૬૬૭
બીજા ફંડ	...	રૂ. ૧૧,૫૭૦

ઓફીસ :-ગાંધીરોડ, આસાલનુમાન, ડા. કાનુગાના દવાખાનાની આગુમાં મેડા ઉપર.

- (૧) આ બેંક જીલ્લાના ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગના ખેડૂતોને સરકારી મંડળીઓ મારફત સસ્તે દરે નાણાં ધીરવાનું કામ કરે છે.
- (૨) ગ્રાહકોનાં ચાલુ ખાતાં રૂ. ૫૦ થી ખાતવામાં આવે છે. અને દરરોજની ચાકી ઉપર ૧/૨ ટકા વ્યાજ આપવામાં આવે છે.
- (૩) રૂ. ૧૦૦ અને તેથી વધુ રકમની ગાંધી મુદતની થાપણો એક વરસ કે વધુ મુદત માટે લેવાય છે. વ્યાજનો દર ચાર માસ માટે ૨ ૧/૨ ટકા અને તેથી વધુ મુદત માટે વધારે વ્યાજ આપવામાં આવે છે.
- (૪) ગચ્ચત (સવીંગ્સ) થાપણો રૂ. ૫૦૦૦) સુધી લેવાય છે. અને દરેક મહિનામાં ઓછામાં ઓછી ચાકી ઉપર ૨ ટકા લેખે વ્યાજ આપવામાં આવે છે.
- (૫) આ બેંકના હિસાબ સરકારી ઓડીટર મારફત તેમજ સ્થાનિક રજીસ્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટસ મારફત તપાસાય છે.
- (૬) આ બેંકમાં બેંકીંગ ને લગતું સામાન્ય કામકાજ કરવામાં આવે છે.

પાન્ડુરાવ ભાઈલાલ દેસાઈ રાવજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ

ચેરમેન.

મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ તરફથી અત્યાર સુધીમાં નીચેનાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે.

- ૧ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ (જીવન અને ઉપદેશામૃત)
- ૨ શ્રી નાગ મહારાયનું જીવન વૃત્તાંત ૦-૬-૦
- ૩ એક સંતનો અનુભવ
- ૪ *અમલુ-નારદ શોકસેવાવૃત્તની કથા
- ૫ શાન્તિદાસ (સ્વદેશી વિગે વાર્તા)
- ૬ શ્રી રામચંદ્ર દત્તનું જીવન વૃત્તાંત કીર્તિત ૦-૮-૦
પ્રોટોજ ૦-૨-૦
- ૭ નયું રેલ્વે સ્ટેશન (પ્રૌઢ શિક્ષણાર્થે)
- ૮ સહકાર (આમોદાર માટે)

વિષ્ણુપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોર
“શ્રી રામકૃષ્ણ જીવન” ગુજરાત સોસાયટી
અમદાવાદ

રસીકલાલ વાસુદેવ મહેતા
સાંકડી શેરી, વહરાની પોળા, અમદાવાદ.

* આ પુસ્તકની છટ્ટી આવૃત્તિ છે. ભેટ તરીકે વહેંચવા લગભગ
પંડતર કીર્તિતે ડા. ૧) માં ૩૨ પ્રતો આપવા વ્યવસ્થા કરી છે.

હાડ પીનારાઓને રાજાએ દેશ પાર કરવા જોઇએ.

—મનુસ્મૃતિ

* * *

હાડ છેલાઓ માટે અફસોસ.

—માધ્યમલ

* * *

શયતાન એજ ઈવછે છે કે હાડ અને
જુગાર દ્વારા તમારામાં માંહોમાંહે અદાવત
અને કીનો પેદા કરાવે.... ....

—અલ્લ કુરઆન

* * *

સ્વરાજ્યમાં શરાબની કમાણી આપણને હરામ
હોવી જોઇએ... ....

—માંધીજી

* * *

હાડ તો મારે હિસાબે ચોરી કે કદાચ
વ્યભિચારના કરતાં પણ ખૂરી ચીજ છે. કારણ
આ ખંને કુકમંદુ પિતૃપદ હાડને જ હોય છે.

—માંધીજી

* * *

મુદ્રક:—રણછોડભાઈ વાવ્રજીભાઈ પટેલ. શ્રી નારાયણ પ્રિ. પ્રેસ,
સંસાર સુધારા હોલ પાસે, સે. નં. ૨૪૯૯-૧ બદ્ર—અમદાવાદ.

